

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Buskerud

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning

og er faglig rådgiver for

Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige

kulturminnepolitikken.

Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige

kulturminnepolitikken

blir gjennomført og har i

denne sammenheng et

overordnet faglig ansvar

for fylkeskommunenes og

Sametingets arbeid med

kulturminner, kulturmiljøer og

landskap.

Besøksadresse:

Dronningensgate 13, 0152 Oslo

Postadresse:

Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00

Telefaks: (+47) 22 94 04 04

www.ra.no/postmottak@ra.no

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene.

Fredningsgjennomgangen i Buskerud omfatter om lag 150 bygninger fordelt på 78 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis om lag 1900 bygninger fordelt på om lag 920 anlegg.

FRA FJORD TIL FJELL – GJENNOM FLATBYGD, FJELL OG DALER

Buskerud har en svært variert natur, med kystlinje mot Oslofjorden i øst, flatbygder på Ringerike og i søndre deler av fylket, rike skogsområder i midtre deler og de to store dalførene Numedal og Hallingdal med forbindelser over fjellet mot vest. Kulturlandskapet på flatbygdene forteller om velstand, med store gårdsanlegg og lett-drevne kornåkre. I fjellbygdene har tunet gjerne flere mindre bygninger og mindre åkre omgitt av steingarder og rydningsrøyser i til dels vanskelig terreng. Ulike næringer som jordbruk, husdyrhold, fangst og jernproduksjon har satt sitt preg på landskap og bebyggelsesmønster.

BYGGESKIKKEN I BYENE

Byutviklingen i Buskerud har sin bakgrunn i gruvedrift og trelasthandel på 1600- og 1700-tallet. Kongsberg var i denne perioden Sølvbyen i landet. Gruvedriften åpnet for internasjonal kontakt og innflytelse.

Byutviklingen og bygårdene

Bygårdene fra 1600-, 1700- og 1800-tallet bestod gjerne av en hovedbygning ut mot hovedgata, med sidefløyer omkring et eller flere gårdsrom på baksiden. Det var loft i byene i middelalderen, men disse ble nå

Foto: Kristoffer Dahle © Riksantikvaren

Bangegården i Drammen fikk sin nåværende form i lousiseize-stil rundt 1790 og er et eksempel på en handelsgård

Foto: Kristoffer Dahle © Riksantikvaren

Norges Banks bygning i Drammen representerer tidlig bruk av sement og er et eksempel på en finansbygning.

erstattet av kjellere under hovedbygningen eller de nærmeste sidefløyene. Uthusene lå som regel lengst unna hovedgata. Tidligere kunne det også ligge løkker i tilknytning til bygårdene. De første hovedbygningene var enetasjes bygninger, men fra slutten av 1600-tallet og utover på 1700-tallet ble det vanligere å reise svalgangshus med åpne svalganger i begge etasjer mot tunet.

Bybebyggelsen på 1600- og 1700-tallet var hovedsakelig i tømmer, men på 1800-tallet ble det også vanligere med bindingsverks-hus. Dette var blant annet for å hindre brannspredning. Det utmurte bindingsverket var inspirert av sørskandinavisk og kontinental byggeskikk.

Herregårder og lystgårder

Selv om byen og de nye næringene ga inntekter, var landlivet fremdeles idealet for borgerstanden samt en nødvendighet for tilgang på mat. Handelsmenn, trelasthandlere og verkseiere bygde seg herregårder. Det var også vanlig at velstående borgere etablerte lystgårder utenfor byen, hvor de flyttet om sommeren. Lystgårdene ble benyttet til matproduksjon og til fornøyelse. Byggingen av lystgårder fulgte gjerne konjunktorene innen handel og skipsfart, og kom følgelig i bølger. Den første kom omkring 1770, med hovedbygninger i en blanding av rokokko- og louis-seize-stil. Den neste bølgen kom omkring 1800, og var i større grad preget av klassisistisk arkitektur. Fra 1815-1820 kom en rekke konkurser som slo ut store deler av storborgerskapet. Med dette opphørte også den opprinnelige bruken av lystgårdene, og de fleste ble tatt i bruk som helårsboliger.

BYGGESKIKKEN PÅ LANDSBYGDGA

Bebyggelsen på gårdene i Buskerud er svært variert, fra store embetsmannsgårder på flatbygdene til marginale fjellgårder i øvre Numedal og Hallingdal. Variasjonen er både sosialt og kulturelt betinget, og gjelder både innhus, uthus og tunformer.

Storgårdenes hovedbygninger

Byggherrene på de større gårdene var gjerne embetsmenn, prester og lensmenn. Hovedbygningene ble ofte påvirket av arkitekturen i byene og på herregårder og lystgårder, med flotte portaler og andre stildetaljer som etter hvert ble normgivende for den lokale byggeskikken.

Stuer og våningshus på mindre gårder

På mindre gårder i innlandet ble middelalderens byggeskikk videreført utover på 1500- og 1600-tallet, med den upanelte treromsstua med forstue, stue og kove. Et skifte i byggeskikk kom da man erstattet åre og ljøre med peis og skorstein, noe som gjorde det mulig å bygge i flere etasjer. Også selve møbleringsplanen endret seg og det ble vanlig å rose male veggene og inventaret.

I Hallingdal fikk man en egen variant av toetasjes bolighus, loftstuene. Her ble stua påbygd et loft, gjerne med utkraget svalgang.

Loft, bur og andre hus på gården

Buskerud har en høy konsentrasjon av gamle gårdshus, særlig gamle loft og bur. Buret er det eldste av disse bygningstypene, og var primært et forrådsrom som viser kontinuitet tilbake til forhistorisk tid. Loftet var en av gårdens praktbygninger fra høymiddelalderen av,

og det første huset med to etasjer. Slike loft var vanlige over store deler av landet, også i byene i middelalderen. Særlig i Hallingdal og Numedal er mange loft bevart, noe som både skyldes et optimalt klima for bevaring av tømmerhus og at middelalderens byggeskikk holdt seg til helt fram på 1700-tallet.

Etter 1700 ble både nye og gamle loft reist på stabber og fikk en mer standardisert utforming, med tømret kjerne i to etasjer, og med svalgang i stavverk foran og på de utkragende langsiden i overetasjen. Hjørnestolpene var som regel runde og dreide, mens stolpene sentralt i fasaden hadde flatskurd. Flere middelaldertrekk ble videreført, men med barokken og renessansen kom også akantusrankene og bladverket som et viktig motiv. Loftene fungerte som gjesteværelser og var derfor mer staselig enn de enetasjes bur eller stolpehus som ofte stod ved siden av.

På gårdene i øvre del av fylket er også mange av de mindre husene er bevart, som eldhus, badstuer og smier. Dette var små og enkle enetasjes tømmerbygninger. For å hindre brannfare, ble flere av disse reist i utkanten av tunet.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR

De tidligste fredningene i Buskerud fylke ble innrapportert til, og gjennomgått av den Den antikvariske bygningsnemnd, før de ble vedtatt av departementet i 1923-1924. De såkalte "innberetningene" finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok fra 1923.

I Buskerud finner vi en av de største konsentrasjonene av middelalderbygninger i Norge. Mange ble fredet på 1920-tallet. På grunn av bygningenes høye alder er de automatisk fredet etter kulturminneloven, og disse bygningene inngår ikke i fredningsgjennomgangen.

Den antikvariske bygningsnemnd gjorde et godt arbeid både med hensyn til geografisk fordeling og å sikre representasjon av flere bygningstyper. De fleste fredningene gjelder enkeltbygninger, men også hele anlegg fredet. Dette gjelder både handelsgårder i byene, herregårder, lystgårder og andre storgårder på flatbygdene og gårder i fjelldalene. Innberetningene viser at det ble lagt stor vekt på kunstnerisk utsmykning. Dette gjaldt særlig portalene, men også innvendig dekor og spesielle interiørdetaljer som tapeter, dører og ildsteder. Siden 1923-1924 er det kommet til flere nye bygninger og anlegg på fredningslista, gjerne med andre funksjoner som banker, gjestgiverier og industrianlegg. Dette sikret et rikere mangfold av bygningstyper.

Bygårder, lystgårder og herregårder

I byene var det særlig de store handelsgårdene som ble fredet, i tillegg til herregårder og lystgårder som lå utenfor bygrensen. Disse hadde gjerne rike arkitektoniske og stilhistoriske detaljer. Den eldste bybebyggelsen i Buskerud ligger på Vestsiden i Kongsberg. *Naufgården* ved Kirketorget har deler som kan gå tilbake til 1630-tallet.

Den ble oppført som bolig og administrasjon for ledelsen ved Sølvverket. Bygninger fra 1600-tallet er også bevart i Drammen. Her er det særlig handelsgårdene som dominerer fredningslista.

Byveksten ga også behov for nye næringer og nye tjenester. *Granegården* på Vestsiden i Kongsberg fungerte tidligere som skjenkested. Et av de første apotekene i landet lå også i Kongsberg. *Apoteket Mynten* ble etablert omkring 1690. Kjellerne fra dette anlegget er fremdeles bevart.

Eksempel fra den første bølgen av lystgårdsbygging fra omkring 1770 er *Smithestrom* ved Drammen og *Berg nedre* i Sandsvær, som begge kjenne-tegnes av mektige bygningkropper og flotte dører i rokokkostil. Eksempel fra den neste bølgen omkring 1800 er *Gulskogen* ved Drammen, innviet i 1804. Også *Sommerfryd* og *Bergh-Berskog* er fra samme periode.

Fossesholm i Øvre Eiker er en av herregårdene som ble fredet. Hovedbygningen er eksempel på hvordan klassisistiske detaljer fra steinarkitekturen er gjenskapt i panelarkitektur og illusjonsmaling.

Storgårdenes hovedbygninger

På landsbygda omfatter fredningene både storgårder og embetsmanns-bebyggelse, særlig representert ved hovedbygninger. Hovedbygningene på kapellangården *Olberg* i Krødsherad og lensmannsgården *Hesselberg* i Norderhov er eksempler på 1700-tallets storgårdsbebyggelse, med hoveddører i rokokkostil.

Stuer, loft og andre hus på gårder

Tradisjonell gårdsbebyggelse på landsbygda som stuer og loft ble også fredet og er godt representert. Det er flere eksempler på enetasjes stuer, blant annet *Thoenstua* fra 1682 som nå står på Hallingdal museum.

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921 ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Foto: Kristoffer Dahle © Riksantikvaren

Inngangsparti i rokokkostil i hovedbygningen på lystgården *Berg Nedre* i Kongsberg

Foto: Kristoffer Dahle © Riksantikvaren

Sør-Hovstua på Lågdalsmuseet i Kongsberg har dreide rundstolper. Slike finnes i mange loft, bur og stuer i Buskerud.

Røyslandstua er et eksempel på de første stuebygningene i øvre del av Buskerud som fikk to etasjer. Denne ble reist som tingstue i 1742 og står nå på Lågdalsmuseet i Kongsberg.

Et av de mest karakteristiske loftene er langloftet på *Sevle nedre* i Nore i Numedal, med utkraget overetasje på alle fire sider. Loftet er fra om lag 1650, men både form og detaljer har middelalderkarakter. På dørene finnes spor etter tjærekors og muruspjeld, til vern mot onde makter. Både dette og loftet på *Sporan nordre* har opprinnelig stått rett på bakken, men ble senere løftet på stabber. Loft som var løftet på stabber, var utbredt både i Hallingdal og Numedal, blant annet representert ved loftene på *Storemoen* i Rollag og *Medalen søndre* i Eggedal. Loftstypen var også vanlig i Krødsherad, hvor hoveddøra gjerne hadde en stor fylling i rokokkostil. Et eksempel på dekorasjon i form av innskrift på en slik dør er loftet på *Vassendrud nordre* med innskrripsjonen "Gud bevare dette hus fra tyvhaand og ildebrand".

Eksempel på enetasjes bur eller stolpehus, som gjerne ble satt opp ved siden av loftet, finner vi på blant annet *Nestegard* i Hol og på *Enger* i nedre Eggedal. Uthusbebyggelsen er også representert flere steder i fylket. På *Riddergården* i Hønefoss og på *Gudbrandsgard* i Hol finnes eksempel på den tradisjonelle låvebygningen, som regel en tredelt tømmerbygning, med treskerom sentralt, og med ett stort fórrum på hver side. Flere mindre uthus som badstu og eldhus er fredet, særlig karakteristisk er smia på *Gudbrandsgard* som er reist i naturstein.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Buskerud fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredete anleggene mellom eier, fylkeskommune og Riksantikvaren.

Foto: Jørn Jensen © Riksantikvaren

Loftet på *Opdal prestegård* i Nore og *Uvdal* med dreide hjørnestolper og dekorerte flatstolper

Foto: Kristoffer Dahle © Riksantikvaren

Den enetasjes stuebygningen *Thoenstua* på *Hallingdal museum* i Nes

Gudbrandsgard i Øvre Hallingdal er et eksempel på en fjellgård med bygninger fra 1700- og 1800-tallet

